

1. Inleiding

1.1. Onderwerp en bedoeling van deze studie

Buitengewoon veel is er in de loop der jaren geschreven over Lodewijk Meijer, die in het zeventiende-eeuwse Amsterdam geneesheer, wijsgeer en vriend van Spinoza was. Vier keer bewerkte hij de *Nederlandsche woorden-schat*, een woordenboek dat wij het best kunnen typeren als een naslagwerk dat Nederlandse equivalenten gaf voor bastaardwoorden en uitheemse wetenschappelijke termen. Naast lexicograaf was Meijer ook nog toneelschrijver, regent van de Schouwburg en een der oprichters van het kunstgenootschap ‘Nil volentibus arduum’. Met regelmaat trok hij de aandacht, tijdens zijn leven, maar evengoed nog daarna. De meningen over Meijer waren verdeeld, en in feite zijn ze dat gebleven. Bewondering van de één, beschuldigingen van de ander, het is hem allemaal ten deel gevallen.

In deze studie gaat het om wat Meijer als lexicograaf heeft betekend. De *Nederlandsche woorden-schat* was een bastaardwoordenboekje dat in 1650 bij boekdrukker en boekverkoper Thomas Fonteyn te Haarlem het licht zag. Het verscheen anoniem en pas in het voorwoord van de volgende druk bleek Johan Hofman de samensteller. De tweede druk werd uitgegeven in 1654 en was blijkens de ondertekening van het voorwoord een bewerking van Lodewijk Meijer, een jonge man van 24 jaar die juist dat jaar naar Leiden vertrok om te gaan studeren.

In 1658 en 1663 volgden van het woordenboek een derde en een vierde druk, onder de iets gewijzigde titel *Nederlandsche woordenschat*. Het was weer Meijer die het werk had herzien en aangevuld, de druk van 1658 terwijl hij medicijnen studeerde in Leiden en die van 1663 nadat hij zich als geneesheer in Amsterdam had gevestigd. De laatste en meest omvangrijke bewerking van Meijers hand verscheen in 1669 als *L. Meijers woordenschat*. Na Meijers dood zagen tot in 1805 onder deze titel nog zeven uitgaven van het woordenboek het licht, waarbij slechts twee ongewijzigde herdrukken waren.

Meijer was met de *Nederlandsche woorden-schat* van Hofman voortvarend aan het werk getogen. Hij vulde het trefwoordenbestand aan met bastaardwoorden en bovendien met uitheemse wetenschappelijke termen, die hij ‘konstwoorden’ noemde. Het werd een wat wonderlijke verzameling, zodat hij beide soorten trefwoorden in de druk van 1658 scheidde en in twee aparte delen onderbracht. In zijn laatste bewerking voegde hij een volledig nieuw derde deel toe, met als trefwoorden verouderde en ongewone woorden van Nederlandse herkomst. De *Woorden-Schat*¹ groeide in de loop van Meijers bewerkingen:

Van 152 pagina's met 3.700 artikelen in meer dan 10.000 woorden in 1650,
tot 946 pagina's met 17.200 artikelen in meer dan 75.000 woorden in 1669.

Dat wat Meijer tijdens vier bewerkingen verrichtte met het bastaardwoordenboekje van Hofman vormt zijn lexicografisch werk en is het onderwerp van deze studie. Wij willen een antwoord zoeken op de vragen hoe Meijer als lexicograaf te werk is gegaan en wat zijn beweegredenen waren. Tevens willen wij laten zien dat Meijer meer was dan een lexicograaf die plagiaat pleegde in alfabetische volgorde. Hij ontwikkelde wel degelijk een eigen stijl.

Tot nu toe is aan het lexicografisch werk van Meijer nauwelijks aandacht besteed. Zeker, de *Woorden-Schat* was twee eeuwen lang zeer bekend. Het werk werd genoemd en geroemd

¹Met de niet-gecursivieerde term ‘Woorden-Schat’ wordt wel het woordenboek aangeduid, maar geen bepaalde druk. Dit is nodig omdat het werk in de loop der tijd onder drie verschillende titels verscheen.

en gekritiseerd, en wat zeker zo belangrijk is, het werd vooral heel veel gebruikt. Des te opmerkelijker is het dat de lexicografisch bijdrage van Meijer nooit grondig is bestudeerd.

De enige die zich heeft verdiept in de hoedanigheden van de Woorden-Schat en in de lexicografische verrichtingen van Meijer was A. de Jager, die in 1875 een artikel van 38 bladzijden publiceerde in *Taal- en letteroefeningen*, getiteld 'Meijers woordenschat'¹. De Jager, die de delen met bastaardwoorden en met konstwoorden in 1875 achterhaald achtte, richtte zijn belangstelling in het bijzonder op het derde deel met de verouderde en ongewone woorden. Zijn kritiek was wat men noemt 'vernietigend', maar had niet tot gevolg dat het woordenboek in onbruik raakte. Men bleef het ter hand nemen, al zal het in later jaren dikwijls met andere bedoelingen geraadpleegd zijn dan tijdens de jaren van druk en heruitgave.

De titel die De Jager aan zijn artikel gaf, laat tegelijk de zwakte ervan zien. De Jager schreef over alle drukken van 'Meijers woordenschat', en richtte vervolgens zijn kritiek tegen Meijer als de verantwoordelijke voor al wat in het woordenboek was misgegaan tot in 1805 toe.

Ruim een eeuw later, in 1977, was het J.J. van der Voort van der Kleij die constateerde dat de '*Woordenschat van Meyer*' nog nooit naar behoren was onderzocht:

De *Woordenschat* van Meyer, in de zeventiende eeuw en later regelmatig herdrukt (...) is te lang verguisd gebleven. Een onderzoek naar de rubrieken 'Bastaardwoorden', 'Konstwoorden', voor de geschiedenis van de Nederlandse wijsgerige vaktaal bijzonder instructief, en 'Verouderde woorden' is tot op heden niet ondernomen².

Zowel De Jager als Van der Voort van der Kleij tonen ongewild het probleem waarmee men te maken krijgt zodra men de '*Woordenschat van Meyer*' onder de loupe neemt. Voor men aan het werk kan gaan, zal men gedwongen zijn een keuze te maken. Wil men het woordenboek bestuderen en zo ja welke drukken, óf wil men bestuderen hetgeen Meijer als lexicograaf heeft bijgedragen? Van Meijer afkomstig is de inhoud van vier bewerkingen, die van 1654, 1658, 1663 en 1669, met uitzondering van wat Hofman met zijn eerste druk heeft ingebracht. Is het lexicografische werk van Meijer object van onderzoek, dan zal men zich tot deze vier bewerkingen moeten beperken en daarbij de inbreng van Hofman buiten beschouwing laten.

Als men zich verdiept in alles wat in de loop der jaren over het lexicografisch werk van Meijer is geschreven en beweerd, dan wordt steeds weer duidelijk dat slechts hoogst zelden onderscheid werd gemaakt tussen de bewerkingen van de Woorden-Schat die Meijer voor zijn rekening nam enerzijds en de bewerkingen die niet van hem waren anderzijds. De inhoud van de Woorden-Schat werd over het algemeen gezien als het werk van Meijer en zo werd deze niet zelden aansprakelijk gesteld voor de tekortkomingen die na zijn dood tijdens diverse bewerkingen in het woordenboek waren ontstaan.

Wenst men te weten hoe in de loop der tijd is gedacht over het lexicografisch werk van Meijer, dan komt dus men terecht bij uitspraken over de Woorden-Schat. Hieruit kan men soms een mening over Meijers werk distilleren, maar meestal niet. Omdat Meijers lexicografisch werk en de Woorden-Schat werden gezien en besproken als één geheel, hebben we aan de uitgaven van de Woorden-Schat na Meijers dood niet geheel voorbij kunnen gaan. Iets daarvan hebben we behandeld, ons beperkend tot het uiterlijk van deze uitgaven, in de verwachting dat dit toereikend zou zijn om bij de weergave van uitspraken over de Woorden-Schat het onderwerp daarvan voldoende bekend te veronderstellen.

¹Zie: De Jager 1875.

²Zie: Van der Voort van der Kleij 1977.

Onze interesse heeft zich niet beperkt tot Meijers verrichtingen op lexicografisch gebied. Wij wilden eveneens weten hoe hij met de Woorden-Schat in aanraking kwam, wat zijn motieven waren om het moeilijke en tijdrovende werk van lexicograaf ter hand te nemen en welke invloed zijn leven en zijn andersoortig werk hadden op zijn lexicografische arbeid.

Bekijkt men Meijers werk op ander terrein dan blijkt dit samenhang te vertonen met de Macrostructuur¹ van het lexicografisch werk. Zijn ideeën over purisme en lexicografie worden niet enkel aangetroffen in de voorwoorden van de Woorden-Schat, zij komen eveneens naar voren in het letterkundig werk. En de puristische denkbeelden, ontstaan in zijn jeugd, blijken van grote betekenis te zijn geweest voor de manier waarop hij de lexicografie beoefende.

Belangrijk was het om geheel Meijers leven te overzien, met gebruikmaking van hetgeen over hem in alle mogelijke bronnen bewaard bleef, gecombineerd met alles wat hij in druk of handschrift naliet. Dat zich hierbij wel eens problemen zouden voordoen ligt in de lijn der verwachting. Meijer heeft zich intensief beziggehouden met de wijsbegeerte, een terrein van wetenschap waarop het mij aan deskundigheid ontbrak. Hij verdiende zijn onderhoud als geneesheer, een beroep waarover ik evenmin gezaghebbende uitspraken kon doen. Toch mochten deze kanten van Meijers leven niet ongenoemd blijven, omdat ook zij een rol speelden in zijn lexicografisch werk. Hierover zijn dus meer deskundigen aan het woord gelaten.

In deze studie is afgezien van bronnenonderzoek, hoewel in het onderdeel 3.2.4. ‘Iets over de herkomst’ wel is verwezen naar vroegere naspeuringen op dit gebied, verricht voor de doctoraalscriptie. Het is deze scriptie geweest die mij tot de overtuiging bracht dat het zoeken naar bronnen van lexicografische werk een hachelijke onderneming blijft. Vooral de begrenzing van het onderzoek, noodzakelijk om het uitvoerbaar te maken, maakt het snel onbetrouwbaar.

Beter zou het zijn te zoeken naar verwantschap tussen lexicografische werken. Hier voert beperking van het onderzoeksterrein niet tot onbetrouwbaarheid. En bij het ontdekken van nieuwe verwantschappen blijft het resultaat van eerder onderzoek staande. De voorwaarden waaronder verwantschap tussen twee lexicografische werken kan worden vastgesteld, zijn echter zeer ingewikkeld door de diversiteit van het lexicografische materiaal. Wellicht dat de informatietechnologie in de nabije toekomst een bondgenoot in dezen kan worden.

1.2. Gevolgde werkwijze

Het leven van Lodewijk Meijer wordt, samen met zijn veelsoortig werk, op beknopte wijze besproken in het tweede hoofdstuk. De gegevens betreffende leven en werk zijn met elkaar gecombineerd en gerangschikt in chronologische volgorde, aangezien ze ons in deze samenhang de werkelijkheid van Meijers leven het duidelijkst voor ogen stellen. Uitgegaan is zoveel mogelijk van authentieke bronnen, en daaruit zijn dikwijls de meest kenmerkende fragmenten letterlijk opgenomen. In deze citaten komt de zeventiende eeuw om de hoek kijken, de tijd van Meijer zelf. Zij tonen ons de werkelijkheid achter het verhaal. Het tweede hoofdstuk wordt afgesloten met een overzicht van al het werk dat Meijer voor zover bekend heeft nagelaten.

‘Lodewijk Meijer als bezorger van de *Nederlandtsche woorden-schat*’ vormt het onderwerp van het derde hoofdstuk, het belangrijkste en verreweg meest omvangrijke van

¹In afwijking van de spellingvoorschriften zijn de termen ‘macrostructuur’ en ‘microstructuur’ in deze studie voorzien van een hoofdletter. Dit is gedaan ter wille van de duidelijkheid. Voor deze termen zie men: Josette Rey-Debove, *Etude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains*. The Hague-Paris 1971.

deze studie. Eerst wordt hierin de uitgave van Johan Hofman besproken, die immers de basis is geweest van Meijers bewerkingen. Daarna wordt de aandacht gericht op de vier bewerkingen van Lodewijk Meijer zelf. Steeds zijn daarvan achtereenvolgens het uiterlijk, de Macrostructuur en de Microstructuur uitvoerig aan de orde gesteld.

Zowel in de bespreking van de Macrostructuur als in die van de Microstructuur zijn allerlei voorbeelden uit Meijers bewerkingen van het woordenboek opgenomen om het betoog te ondersteunen. Ook nu weer schemert op deze manier de werkelijkheid van het woordenboek door de verhandeling heen. De talrijke voorbeelden zijn typografisch dusdanig onderscheiden van de overige tekst, dat men ze desgewenst als illustraties kan waarderen en passeren. Van de uitgaven van de *Woorden-Schat* na Meijer is alleen het uiterlijk aan de orde gesteld.

De waarderingsgeschiedenis besluit het derde hoofdstuk. Om de waardering voor het lexicografisch werk van Meijer vast te stellen, hebben wij meer dan honderd schriftelijke uitspraken bijeengebracht over de *Woorden-Schat* en/of over Meijer als de samensteller ervan. Deze uitspraken zijn over het algemeen afkomstig van de gebruikers van het woordenboek en slechts een beperkt aantal blijkt gefundeerd op diepgaander studie. De waardering voor de bewerkingen van Meijer en die voor latere drukken van de *Woorden-Schat* zijn gewoonlijk niet te scheiden, ook niet als er sprake is van nader wetenschappelijk onderzoek. De hier steeds gegeven citaten laten zien wat de auteurs letterlijk hebben beweerd over de *Woorden-Schat* en/of over Meijer, al was het soms maar terloops.

In de waarderingsgeschiedenis vormen de ruim honderd uitspraken over de *Woorden-Schat* een ongelijksoortige verzameling. Zij zijn op voorzichtige wijze samengebracht in een overzicht, waarbij zowel is uitgegaan van het wetenschappelijk terrein van herkomst, als van de tijd van herkomst. Het overzicht toont ons bepaalde tendenzen in de waardering voor de *Woorden-Schat* en voor het lexicografisch werk van Meijer.

Het vierde hoofdstuk beschrijft 'Lodewijk Meijer als lexicograaf'. Meijers ideeën over purisme en lexicografie zijn op deze plaats bij elkaar gezet. Men komt ze tegen in de voorwoorden van zijn bewerkingen van de *Woorden-Schat* en tevens in de voorredes van andersoortig werk en in dat werk zelf. Dat in dit hoofdstuk opnieuw allerlei letterlijk geciteerde fragmenten verhelderend werken, laat zich denken. Zij brengen de lexicograaf Meijer dichterbij, ook op momenten dat hij zich als lexicograaf onbespied acht.

Van Meijers lexicografische werk wordt in dit hoofdstuk vervolgens het meest kenmerkende samengevat om het te vergelijken met gelijksoortig lexicografisch werk van tijdgenoten en voorgangers. Deze vergelijking geeft een antwoord op de vraag of Meijers werk overeenkomst vertoont met hetgeen in zijn tijd op lexicografisch gebied al bestond, op welke manier hij heeft voortgebouwd op hetgeen door anderen was aangedragen, en in welk opzicht zijn werk vernieuwend is geweest.

In deze studie heb ik getracht Meijers bewerkingen van de *Woorden-Schat*, zijn leven en zijn uiteenlopende activiteiten, met enige distantie te bespreken. Om te besluiten met de woorden van David van Hoogstraten:

Dit is, Lezer, het geen ik u te zeggen had wegens de gelegenheit en gedaente van dit werk. Want onnut en ontydig schijnt my iets hier by te voegen tot lof van deze schranderen geest: eerst om dat zijn gaven u genoeg bekend zijn, daarna om dat iemants lof of laster zijnen naem niet zal vergrooten of verkleenen. Zeg ik 'er ook iet toe, daer zal een ander komen (gelyk het vooral in deze elendige eeu toe gaet) die, om wys te schynen, alle aenpryzingen zal bestaen te beknibbelen¹.

¹Van Hoogstraten zegt dit over Antonides van der Goes, in zijn uitgave *Alle de gedichten van J. Antonides vander Goes*, Amsterdam 1714. Zie: 'Aen den lezer' p. [3].